

LA CORT REIAL COM A CENTRE DE PROPAGANDA MONÀRQUICA: LA PARTICIPACIÓ MORISCA EN L'EXALTACIÓ MESSIÀNICA DELS REIS CATÒLICS

Eulàlia Duran
Universitat de Barcelona

L'exaltació messiànica dels Reis Catòlics és ja un fet conegut. Fou aleshores una forma de propaganda política basada en un gènere concret, el profètic, és a dir, en la interpretació partidista de textos bíblics i dels seus comentaristes a benefici d'una determinada causa, en aquesta cas de la monarquia. Els pseudo-teòlegs actualitzaven els textos esmentats al servei fonamentalment del present i s'aventuraven de manera més arribista a pronosticar un futur immediat amb la intenció de proporcionar una esperança a aquest present que exalçaven. La imatgeria que feien circular era d'una gran força, recurrent sovint a formes zoomòrfiques. El llenguatge utilitzat tenia una força sagrada, ja que es fonamentava en textos sagrats. És un tipus de propaganda prolifera sobretot en èpoques de crisi, i al darrer terç del segle XV es donaven totes les circumstàncies perquè tingués un moment culminant.

Efectivament, la difícil situació amb què es trobaren els reis, a la sortida de guerres civils a les dues corones, feia precari el seu reconeixement com a monarques. Els calia consolidar-lo i la proliferació de profecies i vaticinis a Europa, sobretot des de la caiguda de Constantinoble a mans dels turcs, els en donà una bona oportunitat. Al rei Ferran, només li calia ser identificat, en detriment dels altres candidats, el rei francès i l'emperador germànic, com el monarca universal anunciat per les profecies que havia de dominar el món i inaugurar un període de mil anys de pau i de prosperitat, i adquirir així una aurèola messiànica que li proporcionés el valor afegit que li mancava. Tenia al seu favor un poder crescut per la confluència, espectacular per imprevisible, en la seva persona d'una triple corona: Sicília, Castella i Aragó. A més, la política iniciada contra els musulmans fou vista fàcilment com un compliment profètic. Perquè una condició indispensable per a que entrés en vigor el mil·lenni era que el monarca universal instaurés a la terra una sola fe, la catòlica. La política dels Reis Catòlics anava en aquesta línia amb la lluita contra el regne musulmà de Granada i amb la salvaguarda de la fe cristiana mitjançant el tribunal de la Inquisició dedicat especialment als jueus conversos acusats de judaitzar.

Alguns corifeus cortesans s'encarregaren d'identificar l'anunciat monarca universal amb el rei Ferran. La tasca d'argumentació anà principalment a càrrec de clergues de la cort, puix que calia el coneixement dels textos sagrats per a dur-la a terme. Les autoritats oficials se sumaren a la seva difusió. Tot plegat creà un clima d'esperança en un món millor ja pròxim i impregnà la societat del convenciment que la fi del món era imminent.

El 1472, per exemple, al final de la guerra contra el rei Joan II, just abans de la pau de Pedralbes, un cronista reial de qui parlaré més endavant, Alfons de Jaén, adreçava al príncep Ferran, rei de Sicília i de Castella, un poema en el qual instava la ciutat de Barcelona, titllada d'adúltera per haver-se donat a diferents reis i senyors, a rendir-se.¹ Segons ell, Ferran, "joven gracioso muy más que las flores" era el monarca esperat, el *vespertilio* o rat-penat² anunciat per les profecies:

"aquell que del mundo s'espera monarcha,
rey muy prestante de toda Castilla,(...)
que vós soys l'excelso vespertilion
questán esperando los regnos d'Espanya,
Senyor noblescido de gran perfección,
remedio bastante del mal que les danya."

El 1476, encara en plena postguerra, el vice-canceller Pere Azamar, en el pròleg d'un llarg tractat de cavalleria,³ identificava el príncep Ferran amb el monarca universal destructor de l'islam, i li aplicava un enfilall de profecies,⁴ que reconeixien sota diversos noms el monarca esperat:

- "rei petit, però fort:
"Verá un rey pequeño, el nombre del qual será de fortaleza...";
"Será dado a la casa de Aragón rey dicho de nombre e de fecho dos vezes Fernando, el qual es Vuestra Señoría"⁵;

- onzè rei d'Aragó⁶; fill de l'àguila ferocíssima:

"La qual águila ha dormido fasta aquí tendida en el suelo e, como despertará, estenderá las sus alas a la presa e muchas aves destruirá de los paganos, e las tierras que tienen los infieles restituirá al vicario del Crucifixo"⁷;

1. Poema *Per Barcelona*. Publicat per A. Morel-Fatio, *Souhais de Bienvenue adressés a Ferdinand le Catholique par un poete barcelonais, en 1473*, "Romania", XI (1882), pp. 333-356. El poema ha estat atribuït a un poeta barceloní (A. Morel-Fatio), aragonès (M. Menéndez Pelayo), amb el cronista aragonès Gaubert Fabricio de Vagad (J. Vicens Vives). M'inclino per considerar-ne autor Alfons de Jaén, per diverses raons, lingüístiques, temàtiques, etc., i perquè ell mateix afirma que ha escrit un llibre sobre el monarca universal: "según que por prosa lo tieno mostrado: los testes con glosas de sacra scriptura."

Aquest llibre en prosa podria ser molt bé un llarg tractat, amb nombrosa aportació de textos sagrats amb les corresponents gloses, escrit amb la mateixa finalitat titulat *Espejo del mundo*. En parlaré, més endavant, amb força detall. Sobre el poema en qüestió i la seva autoria, vegeu E. Duran/J. Requesens, *Profecia i política*, en premsa.

2. El símbol de *vespertilio* o de la seva versió catalana rat penat s'havia difós des d'Arnau de Vilanova que anuncià que el monarca universal havia de ser un rei de la casa d'Aragó, i que per això tenien com a cimera de l'elm reial la figura d'un rat-penat, que adquiria, així, un caràcter sagrat. Vegeu sobre aquest simbolisme, E. Duran, *Simbologia catalana a l'inici dels temps moderns*, Discurs d'ingrés a la RABLLB, Barcelona, 1987.

3. Pere Azamar, *Repetición e obra del derecho militar e armas*, Biblioteca de l'Arsenal de París, Ms. 8319 (Esp.9). Azamar era nascut a Pereladà, doctor en lleis, vice-canceller del príncep Ferran. Acompanyà aquest en la guerra de recuperació del Rosselló, i el 1475 hagué de traslladar-se a Girona. Escriví el tractat en català, però a petició del rei Joan II el traduí ell mateix al castellà. Pel text del pròleg i per més informació, E. Duran/J. Requesens, *Profecia i política*, en premsa.

4. Profecies tretes en bona part d'un tractat del segle XIV anomenat *Summula seu brevilogium super concordia Novi et Veteris Testamenti*, edició a cura de Harold Lee i Giulio Silano, dins H. Lee/M. Reeves/ G. Silano, *Western Mediterranean Prophecy. The School of Joaquim of Fiore and the Fourteenth-Century Breviloquium*, Toronto, Pontifical Institute of Medieval Studies, 1989, pp. 149-322.

5. Interpretació d'un passatge sobre el corn petit del profeta Daniel, 7:7-8, 21, 17, 25. Juga amb el nom de ferro i Ferran.

6. Com a descendent de Pere "el Gran" i de Constança de Sicília.

7. L'àguila, com a senyal heràldic de Sicília. Ferran descendia de Constança de Sicília (filla de l'emperador Manfré) i de Pere "el Gran".

- rata penada devoradora dels moros de Granada⁸:

“*Levántate, ratapenada o murciélago, con las armas en la mano, toma el carcaxe y el arco e aguza el cuchillo de dos puntas, fas retemblar la lança, sojnsga los moros de Granada, posee a Africa, destruye la seta de Mahomad*”.

- lleó carnisser:⁹

“*Levantarse ha un rey de pomiente mucho poderoso, el qual será grande león, malvado carnicero. Este dará a beber a su cavallo en seys rios de la tierra*”.

O un poema coetani que fa referència igualment a l'àguila que ja volava cap a Granada:

“Despertar-se-à l'àguila que.n l'ayre va volant
ab ses ales ben esteses, ab son bech va siulant”

I més endavant quan parla d'un petit rei occidental –Ferran– que s'aixecarà e

“contra la gent pagana fort executió farà,
en tota Europa moro no romandra”¹⁰

Un poeta anònim dedicava al rei una entusiasta apologia, feta en dístics llatins, recordant-li la seva missió trascendent; el poema, posterior a la conquesta de Granada, celebra que el rei hagi expiat la traïció del comte Julià (per culpa del qual els moros van entrar a la península) i hagi fet possible l'existència d'una sola fe i d'un únic poder a les Espanyes:

“Aleshores a totes les Hispànies prevaldrà una fe, perquè expiarà el crim del comte Julià i hi haurà una sola fe i un únic imperi”.¹¹

Igualment, poc després, el metge i astròleg valencià Jeroni Torrella identificava també el rei –que vinculava a la ciutat de València– amb la ratapenada de les profecies i l'instava a dur a terme el programa anunciat per aquelles, sobretot la destrucció de la secta mahometana i judaica:

“persegueix els infidels de la secta mahomètica i judaica i ordena que, amb l'ajuda de Jesús, es converteixin a la seva llei”¹².

Hem vist que un dels *leit motiv* dels textos profètics és la destrucció de la religió jueva i sobretot de la musulmana. És la missió específica del monarca universal per a poder inaugurar el mil·lenni paradisiac. Doncs bé, malgrat això, alguns jueus conversos i alguns

8. Segons la profecia *Ve mundo* difosa per Arnau de Vilanova. Vegeu, més amunt, nota 2.

9. La profecia és atribuïda al moro Caramerlino. El lleó podia prefigurar Ferran com a rei de Castella.

10. Biblioteca Universitària de València, Ms. 216, folis 134v-135v. Editat per Luis Faraudo de Saint-Germain, *Una profecia valenciana y manifestaciones del espíritu popular en Cataluña ante los sucesos de la guerra de Granada*, València, 1952, pp. 21-24. Per més informació, E. Duran/J. Requesens, *Profecia i política*, en premsa.

11. *Propter connubium Siculorum*, Biblioteca Arxiu Episcopal de Vic, Carpeta Fragments segle XV, 67. Editada per Josep Gudiol, el 1914 al “Butlletí del Centre Excursionista de Vich”, I, (1912-1914), pp. 154-155. “Omnibus Yspanis erit una fides/ Expurgabit enim crimen comitis Juliani/ Integra facta fides imperiumque novum”. Aquesta idea havia estat celebrada pel cardenal Joan Margarit en el pròleg del seu *Paralipomenon* dirigit al rei Ferran. Podria ser l'autor també del poema? El text ha estat editat per R. B. Tate, Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona, Barcelona, Curial, 1976, p. 375: l'empresa de Granada contra el rei “bètic i mahometà”, acabarà feliçment amb la vergonya de veure “ipsius Hispaniae partem occupatam”, “in magnum regum Hispaniae non minus oprobium quam jacturam”. I els cristians regnaran “in tota ipsa Hispania”. El canvi del mot “regum” (reis) per “regnum” (regne) ha portat J. A. Maravall a utilitzar aquest text com una base del concepte d'unitat hispànica i d’“imperi espanyol”. Vegeu P. Vilar, *Estat i nació en les consciències espanyoles: actualitat i història*, dins *Estat, nació, socialisme. Estudis sobre el cas espanyol*. Barcelona, Curial, 1982, pp. 34-35.

12. “macometicam sectam judaycamque observantes persequere, et eos, auxiliante Ihesum, ad legem suam ut convertantur dispone”. Pròleg al seu tractat *De imaginibus astrologis*, València, 1496, folis d6r-d8v. Aporta la profecia de la ratapenada, però hi afegeix que ha de destruir a més dels moros (Granada que ja estava conquerida), també els jueus. Vegeu amb més detall aquests texts, Eulàlia Duran, *Simbologia política catalana a l'inici dels temps moderns*, Discurs d'ingrés a la RABLLB, Barcelona, 1987, pp.32-35 i *Profecia i política*, en premsa.

moriscs se sumaren a aquesta orquestració de panegírics dirigits a Ferran “el Catòlic” identificant-lo amb el monarca universal destructor de l’islam i implantador d’una única fe, la catòlica. És un aspecte que no deixa de cridar l’atenció. Un factor que podria explicar aquest massoquisme podria ser el de la por. En el cas dels moriscs, la sensació de frustració i derrota per la fi segura del regne de Granada, que durant segles havia estat el nord, el refugi i l’esperança dels mudèjars i possiblement també dels moriscs; i també el temor de seguir el mateix camí que els jueus que havien estat obligats a batejar-se o emigrar i que, un cop convertits, continuaven sent perseguits pel recent inaugurat tribunal de la Inquisició. Els calia, més que mai, buscar la protecció reial, i de cara a la societat, intentar fer-se perdonar el passat musulmà. Això era important, perquè hom culpava de les desgràcies de tota mena al fet que aquesta hagués permès l’existència al seu si de població musulmana, segons especificava la profecia *Ve mundo*: “*Hispania nutrix mahometice pravitatis*”. Alfons de Jaén, per exemple, considerava responsable el rei Jaume I d’aquesta situació al regne de València, perquè permeté que els moros s’hi quedessin, encara que subjectes a certes condicions (treballessin la terra, portessin un distintiu i no poguessin dur armes). Amb el temps, però, la seva situació havia anat millorant i considerava que els veritables culpables de la millora havien estat els senyors que havien protegit, per propi interès, els seus vassalls moros:

*“Después que los cavalleros de quien son vassallos los han liberado e los deffenden, van vestidos como cristianos e cometen grandes abominaciones, husando con las cristianas, salteando por los caminos, matando las gentes. E llevando los hombres e mugeres cativos a tierra de moros. E lo que peor es, que si son fallados aver cometido alguno destes delitos, son deffendidos en tal manera por los señores de quien son vassallos, que por gran crimen que ayán cometido no les cale aver temor que por la justicia ayán de ser executados. E van armados con armas offensivas, con lanças, con spadas, punyales e dardos, e mucho más que los cristianos están formidos de coraças, de cotas de malla, de arneses blancos e de vallestas, de saetas e passadores. E los que solamente avien de ser labradores de la tierra, son menestrales de diversos oficios, specialmente de fazer armas, ballestas, fieros de lanças, punyales, broqueles e coraças, los mejores que son en los regnos. E son aumentados en tant cantidad que en este regno de Valencia se fallan más de sesenta mill moros, que no serie maravilla, viniendo un capitán de quien pudiesen confiar, levantarse e poner los regnos en gran turbación.”*¹³

A la por dels moros se sumava, per tant, també la por dels cristians, i això la feia encara més perillosa. L’equilibri era, si més no, inestable.

També cal considerar un altre factor no gens menyspreable: el fanatisme propi dels neòfits. I possiblement també les pròpies creences sobre la fi dels temps. Vegem amb atenció quina era la mentalitat específica d’aquesta minoria, el final del segle XV, concretament al regne de València.

Ja des del segle XIII i, especialment del segle XIV, era un país extremadament sensible a tota mena de doctrines més o menys ortodoxes. Per la part cristiana, beguins, fraticels, espirituals, lul·lians, tota mena de corrents religiosos més o menys heterodoxes hi tenien els seus representants. Aquesta tendència venia, a més, enfortida per la convivència amb pobles d’altres religions: jueus i moros. Al final del segle XV, com hem vist, estava, sobretot, fortament islamitzat, ja que més d’una quarta part de la població era musulmana¹⁴. És a dir, una població d’uns 70.000 moros, d’un total estimat en uns 250.000 habitants.

13. Alfons de Jaén, *Espejo del mundo*, foli 67v. El bisbe de Barcelona Martín Garcia, en un dels seus sermons, afirmava que els senyors de vassalls aragonesos protegien els moros a canvi de prestacions personals i majors guanys. (*Sermones eminentissimi totiusque Barchinonensis gregis tutoris acerrimi: necnon immarcesibilis sacre theologie paludamento insigniti Martini Garcia*. Saragossa, G. Coci, 1517, sermó 32, fols. 84c-85b, citat per J.M. Ribera Florit, *La polémica cristiano-musulmana en los sermones del maestro inquisidor don Martín García, Barcelona, tesi de llicenciatura, 1967*, p. VI.)

14. Els intents de calcular la població musulmana del regne de València sempre topen amb l’heterogeneïtat de les fonts i amb què aquestes són, a més, incompletes. El segle XIV, però, sabem que es donà una disminució important de la població musulmana valenciana, per raó de les pestes reiterades i la guerra dels Dos Peres. Es recuperà després. Alfons de Jaén afirmava, al final del segle XV: “son aumentados en tant cantidad que en este regno se fallan más de sesenta mill moros”. La xifra és inèdita i summament interessant, perquè concorda amb les estimacions que n’han donat els historiadors. Hom ha calculat que el 1565, la proporció entre aquesta i la cristiana era d’un 19 per cent.

Centrem-nos ara en les creences musulmanes sobre la fi dels temps . L'Alcorà parla insistentment de la darrera hora, amb esquinçament del cel, extinció d'astres, ensombri- ment del sol, ebullició en els mars, muntanyes en moviment.¹⁵ L'Islam afirma, també, que el Crist ha de tornar, a la fi dels temps, per lluitar i vèncer l'Anticrist. Aquest, segons la Sunna, seria borni de l'ull dret, tindria els cabells rissats i portaria en si el paradís i l'infern¹⁶. A la mort de l'Anticrist seguiria la conversió de tots els pobles a una sola fe. Aleshores *Jesús es quedaria 40 anys a la terra*. Aquesta seria una època feliç, una nova edat d'or per a la humanitat, en què l'ovella i el lleó pasturarien units.¹⁷ Quaranta anys de paradís a la terra, anterior al paradís etern de després del Judici final. Un interessant paral·lelisme amb les doctrines milenaristes cristianes. Perquè és de suposar que els musulmans també aspi- raven a la vinguda d'aquesta edat d'or, de pau a la terra, prèvia al paradís eternal.

El període de pau terrestre, tan esperat, no podia implantar-se, tanmateix, sense que tingués lloc la necessària conversió de tots els pobles a una sola doctrina, a l'islam segons uns, al catolicisme segons altres. Calia establir, per tant, quina religió havia de guanyar. Els apologetes cristians, en els seus escrits de controvèrsia anti-musulmana, posaren molt èm- fasi en demostrar que era la religió musulmana la que s'havia d'acabar.

El jueu convers i promotor inquisitorial Alonso de Espina, en el seu tractat contra jueus i musulmans, *Fortalitiium fidei contra fidei christianae hoste* (1459), imprès el 1487, de- dicava la dotzena i darrera consideració a tractar precisament *De fine legis saracenorum*¹⁸.

Per les mateixes dates, en tot cas amb anterioritat al 1490, era publicat a València, un opuscle, que jo sàpiga fins ara no estudiat, summament polèmic, amb un títol ben il·lustra- tiu: *De la necessitat se ha de seguir la destrucció e trànsit de la Çuna e Xara, no ley mas secta mahomètica*¹⁹. Segons consta en el colofó, es tracta d'una traducció del llatí al català, a cura del mestre en teologia valencià Joan Carbonell, d'un "llibre de les falsies contengudes en l'Alcorà tramés al sereníssim senyor rey don Alfonso de Nàpols". La finalitat hi és ben precisada reiteradament: "*mostrar la destrucció de la secta alcorànica e que no ha de durar*"; el mètode utilitzat per demostrar-ho, era explicar "les fatuitats e mentires de l'Alcorà e vida despursíssima del sodomètic e dampnat Mahomat" seguint la tònica i mètode de re- futació habitual de detectar la irracionalitat i les contradiccions dels textos sagrats musul- mans de l'Alcorà i la Sunna i dels seus comentaristes. La utilització exclusiva d'autoritats sagrades musulmanes, llevat del cas d'Anselm Turmeda citat com a autoritat anti-musul- mana, fa pensar que l'autor podria ser un morisc.²⁰

15. *Alcorà*, azores 22,7; 69,4;70,8; 77,8; 80,32; 81, 1-14. Vegem la darrera referència, segons traducció de J. Vernet: "Cuando el sol se oscurezca, cuando los astros se empañen, cuando los montes de pongan en marcha, cuando los camellos de diez meses sean abandonados, cuando las fieras sean reunidas, cuando los mares entren en ebullición, cuando las almas se emparejen, cuando se interroga a la víctima acerca del pecado que motivó que se la matara, cuando las páginas sean abiertas, cuando el cielo sea destapado, cuando el Infierno sea atizado, cuando el Paraiso sea acercado, toda alma sabrá lo que presenta."

16. . Martín García, *op. cit.*, foli 71b, cit. per José M. Ribera Florit, *La polémica cristiano-musulmana en los sermones del maestro inquisidor don Martín García*. Tesis de llicenciatura Universitat de Barcelona, 1967.

17. Louis Cardaillac, *Morisques et chrétiens, un affrontement polémique (1492-1640)*, Paris, 1977, pp. 211 i 247.

18. Luis Cardaillac, *op. cit.*, p. 391.

19. Fou publicat a continuació del tractat *De la venguda de l'Anticrist*, de Joan Alemany. No se n'ha conservat cap exemplar, només sabem que un exemplar fou comprat per Fernando Colom a Tarragona el 1514. Fou reeditat a València el 1520. D'aquesta segona edició es coneix un únic exemplar al Museu Plantin d'Anvers, d'una reedició feta a València el 1520. El títol complet és: *Capítol que mostra la causa per què de necessitat se ha de seguir la destrucció e trànsit de la çuna e xara, no ley mas secta mahomètica; per quan aquest present capítol ajustat al precedent libre, mostra Mahomat no ésser stat propheta ni lo que ha scrit ésser verdader, segons porà's veure en lo present capítol tret verament de l'Alcorà*. Acaba amb l'explicit: "Deo gratias. Acaba la present obra traduïda de llatí en romanç per lo reverend mes- tre Joan Carbonell, prevere e mestre en arts e sacra theologia, perquè los feels christians vegem les fatuitats que ha dextat scrit lo immune Mahomat; perquè après facen gràcies a Déu com los ha fet mercè de ésser christians e il·luminats de la sancta fe cathòlica".

20. Amb tot, si és veritat que l'original fou escrit en llatí, posaria en entredit l'autoria morisca, ja que els musul- mans estaven al marge de la cultura llatina.

Les profecies cristianes ajudaven a reforçar aquesta idea. Un morisc com Alfons de Jaén aporta dues profecies ben explícites i contundents en aquest sentit: la profecia atribuïda a la sibila tiburtina *Consurget rex grecorum, cuius nomen Constans*, segons la qual el monarca universal

“ todas las islas e las ciudades de los paganos derrotará, e los templos de los ídolos destruirá. E los infieles al bautismo revocará, e por todo la cruz de Jesucristo dereçará. E quien verdaderamente la cruz de Jesucristo no adorará, de cuchillo morirá”,

i la profecia atribuïda a sant Metodi, que qualifica el monarca de “rei cristianíssim” el qual en la sexta edat “en que agora somos”

“peleará con los moros, e matarlos ha con cuchillo e darle ha siete vegadas mayores males aquellos a los cristianos avrán dado”²¹

El següent punt era precisar *quan* tindria lloc l'extermini o conversió general. Tant els cristians com els moros tenien el convenciment que era imminent. L'autor anònim del tractat anti-musulmà esmentat suara dedica un apartat al “dia del juhí” i explica que aquest arribaria abans de cent, anys amb una anècdota contada per Aixà, la segona muller de Mahoma:

“Uns de Aràbia vingueren al propheta Mahomat e enterrogaren-lo del dia del juhí e ell mirà un fadrinet e dix: “ no vendrà a cent anys que vingua la fi del món”.

És curiós el paral·lelisme amb la profecia difosa per Arnau de Vilanova que també pronosticava la fi del món per a cent anys després: *Ve mundo in centum annis!*

El bisbe i inquisidor Martín Garcia dedicava un dels seus sermons a aquests temes. Argumentava: segons Albumazar en el *Llibre de les grans conjuncions*, diferència 7a, la secta musulmana havia de durar 875 anys. Alguns deien que no havia de durar mil anys i altres que, segons la llei i les declaracions dels seus doctors, la decadència havia de començar amb la pèrdua del regne d'occident, és a dir, de Granada, recuperada pels cristians el 1491. Per tant, si la secta comença amb Mahoma l'any 616 i, segons Albumazar ha de durar 875 anys, la suma dels dos anys és de 1491; precisament, any de la conquesta de Granada i inici de la destrucció d'aquesta secta, destrucció que s'ha de consumir el 1524, ja que, segons els astròlegs, el mes de febrer hi haurà 20 conjuncions²².

El període-clau era comprès, així, entre l'any 1482, inici de la guerra de Granada i data que venia reforçada perquè el 1484 era considerat un any especial, un “annus mirabilis” per una extraordinària conjunció astrològica entre Júpiter i Saturn, i l'any 1524, any d'una altra famosa conjunció estel·lar que donà peu a la publicació d'una nombrosa literatura.

Tenim una curiosa “prova” que provindria del propi Mahoma i que situaria la fi de l'islamisme l'any 1483. El capellà de la cort Pere Panivino envià des de Catarroja, el 1486, al ja conegut mestre Alfons de Jaén, resident a València, una profecia, sobre el final de l'islam, que Mahoma comunicà als seus familiars abans de morir; l'escribí, de forma aljamiada i amb traducció catalana al foli 1 d'un manuscrit de textos diversos,²³:

*“ffitaretum.tamenia.miai.tamenia.huathamenia,
inquemi.lerdin.xiudu.malateindin.abtexiudun.”²⁴*

21. Alfons de Jaén, *Espejo del mundo*, foli 4.

22. *Sermones*, foli 123 a-b.

23. Biblioteca de l'Escurial, Ms. III-H-24, foli 1. “Verba sunt qui commisit Mahoma suo familiarii ante suam mortem, et sunt in suo Alcorano, missa domino magistro Alfonso de Jahén, de regno Granate, anno domini 1486, me presente qui hoc scripsi: Petro de Pare et Vino, existant in Catharrogia, Valentie. (Verba ista sunt in lingua arabiga quam solam ipse Mahomet sciebat)”. El manuscrit conté textos de sant Bonaventura, de sant Agustí, de Francesc Eiximenis, *De triplici statu mundi*, i el cardenal Joan de Torquemada (= Torquemada) sobre el Nou Testament, tots ells copiats per Pere Panivino, com consta al final de cada opuscle.

24. Les paraules de Mahoma són escrites de forma aljamiada per no treure el caràcter sagrat d'aquestes.

Declaratió ab eodem facta istorum verborum. Hec est: Que en l'any que contaran los cristians Mil CCCCLXXXIII al comte de Mahomet:

Si tota universal natura no és venguda a la mia ley,
moros cercau ley que no teniu ley”

És a dir, que Mahoma havia recomanat que si l'any 1483 els musulmans quedaven sense llei que en busquessin una altra. Que segons la interpretació d'apologistes cristians volia dir que es batejessin a la fe cristiana.

Aquesta recomanació del propi Mahoma difosa per polemistes moriscs, el sentiment cada vegada més estès de derrota i de falta de confiança, la pressió social i religiosa i la por a la conjunció dels astres de 1524 podria explicar la facilitat amb què, en plena Guerra de les Germanies, el 1521-22, alguns moros optaren pel bateig sense massa oposició -al costat d'altres que foren, evidentment, forçats a fer-ho. Segons diversos testimonis, sabem que els moros demanaren, explícitament, en algun cas, de ser batejats, seguint les recomanacions dels seus alfaquís.

Vegem-ne tres exemples significatius:

“molts moros dels llocs circumvehins en lo any MDXXI vingueren al dit lloch de Muntesa demanant al rector de dit lloch que.s volian batejar y fer cristians (...) *que ells conexien que venia de Déu perquè ja ere complit lo temps*”²⁵.

○ el cas dels dos-cents cinquanta moros de Carlet que

“...*vinieron a la yglesia del dicho lugar y demandaron al vicario que los bautizase*”²⁶

○ de Xàtiva, on l'alfaquí aconsellà els moros forasters que es fessin cristians:

“y salvarien ses ànimes, *que en lo Alcoran estava scrit que la sua ley no podia lliguar a los mil anys, que la ley toda de ha ésser una*, que de mà de Déu venia. Y así delliberaren de anarse'n a batejar a la Seu. (...) *que verdaderament conexien ere venguda la Hora* per a que salvasen les ànimes.”²⁷.

Fixem l'atenció, ara, en el més complet de tots els tractats apocalíptics del darrer terç del segle XV, l'*Espejo del mundo* d'Alfons de Jaén, autor que ja he esmentat diverses vegades.

Alfons de Jaén era un morisc procedent del regne de Granada, que residí a València des del 1477 fins a la seva mort el 1490²⁸. S'autotitulava mestre en arts i medecina i “cronista reial” En el seu testament deixà com a hereva dels seus béns a la seva serventa, també morisca, Mari Llopis, que l'havia servit els darrers cinc anys: poca cosa, llevat de la considerable xifra de trenta llibres “de diverses matèries sotils” si acceptem que la mitjana de llibres dels menestrals valencians al final del segle XV era de poc més de tres llibres²⁹. Es relacionà amb escriptors vinculats a la cort reial i experts en la interpretació de profecies: els ja esmentats Pere Azamar, regent de la cancelleria reial de Catalunya, i Pere Panivino. I també amb Joan Andreu, originàriament alfaquí de la moreria de Xàtiva, convertit al catolicisme³⁰, traductor de l'Alcorà al castellà per encàrrec del bisbe de Barcelona Martín Gar-

25. Archivo Histórico Nacional, Liber quintus attestacionum (1517-27), sig. 799, caixa 3, fol. 406v.

26. AHN, 909, 2a part. Ho feren amonestats pels síndics d'Alzira. El bateig durà cinc o sis dies.

27. Archivo Histórico Nacional, 1055.s.f.

28. Consta en diversos protocols notariais entre aquests anys. Arxiu del Patriarca, València, protocols d'Antoni Costa, de Joan Comes, de Joan Verdancha, de Joan Julià. Agraïxo la informació amablement oferta pel professor Philippe Berger.

29. Ph. Berger, *La lectura a València (1474-1504)*, Mélanges de la Casa de Velázquez, XII, p. 112. Berger calcula que els menestrals valencians de la ciutat de València tenien una mitjana teòrica de 3,29 volums.

30. Sobre Joan Andreu, E. E. Larson, *A study of the “Confusión de la secta mahomatica” of Juan Andrés*, University Microfilms International, 1984.

cia i autor d'un famós tractat apològic antimusulmà *Confusión de la secta mahomética i de Alcorán*, publicat a València el 1515.

El títol *Espejo del mundo* respon, en part, al gènere dels espills instructius, didàctics, de caire enciclopèdic, generalitzats a l'Edat Mitjana. En aquest cas, la temàtica seria políticoprofètica, al servei de la monarquia, ja que tota l'obra té com a finalitat identificar el monarca universal, la figura escatològica principal dels Darrers temps, amb el rei Ferran "el Catòlic". És un bon exemple, per tant, de la participació morisca valenciana en l'exaltació de la monarquia dels Reis Catòlics.

Es tracta d'un extens text profètic (el manuscrit consta de 80 folis escrits en lletra molt menuda)³¹, concebut en bona part en forma de narració al·legòrica o crònica històrica de fets reals recents com a base argumental del seu discurs lògic, intel·ligent i contundent, sovint original. L'únic punt que no qüestiona és, però, el bàsic, és a dir, que Ferran "el Catòlic" fos el monarca universal anunciat pels comentaristes profètics.

L'obra, tal com ens ha arribat, consta, almenys, de dues redaccions adreçades a dos destinataris diferents. La primera, redactada en part en català i en part en castellà, és adreçada al príncep Ferran i les referències situen el text entre els anys 1468-1469, en tot cas anterior a 1472. La segona redacció és adreçada a la reina Isabel com a reina d'Aragó i per tant escrita, en un castellà molt acatalanat, amb posterioritat al 1479. Alguns fets relatats, com la derrota d'Otranto, per exemple, ens porten al 1481. L'autor dedicà, per tant, uns vint anys a la confecció de l'obra. És dividida bàsicament en tres parts, les dues primeres tracten del temps present, la tercera se situa en un futur immediat. L'àmbit geogràfic és el món, però l'àmbit hispànic hi té un relleu preponderant. Segueix l'esquema, tradicional en aquest tipus de texts, de contraposar el present sobre l'imperi del mal, de l'Anticrist, al futur immediat amb la implantació de la justícia i de la igualtat gràcies al monarca universal.

La primera part fa referència a la derrota de l'estol cristià pels turcs a Otranto. La segona, d'àmbit hispànic, és una crònica al·legòrica, dialogada, en clau de fàula d'animals, de la guerra civil per la successió a la corona de Castella. Serveix d'introducció als personatges principals: l'àguila, rei de les aus –Ferran II– i la lleona, reina dels animals –Isabel I–. La guerra hi és explicada amb tot detall: la conjunció de forces militars dels dos, és a dir de l'equivalent de l'aviació –les aus– i de la infanteria –els animals– fa possible la victòria sobre els enemics de la reina que són encerclats en els seus castells i destrossats. Triomfadors, Ferran i Isabel són reconeguts com a reis de Castella. I es disposen a fer justícia contra els enemics.

L'autor fa gala aleshores de tot el seu saber escripturístic per demostrar a la reina que el seu marit, Ferran, és el monarca universal esperat. En primer lloc, perquè s'adiu, com ja hem vist, als diversos noms aportats per les profecies que són transcrits i glossades extensament: corn petit, onzè rei, rei dels grecs, rei cristianíssim, rei d'Aragó, *vespertilio*, rei encobert (la llista coincideix en bona part amb la donada per Pere Azamar). L'explicació més extensa i original és la demostració que el rei Ferran és el *vespertilio*. En segon lloc, perquè en ell concorren totes les característiques que el monarca universal ha de tenir: ser de sang reial –i això ve confirmat per 80 reis de Castella (incloent-hi els reis gots) i 40 d'Aragó– i posseir les virtuts de les seves armes, és a dir de l'àguila, com a rei de Sicília i del lleó com a rei de Castella. Aquest aspecte ve demostrat amb exemples trets dels bestiaris, principalment del famós *De proprietatibus rerum* del minorita anglès Batholomeus Anglius.³²

Aquest rei mig àguila i mig lleó arriba a l'apoteosi quan, a la mort del seu pare, esdevé també rei d'Aragó; les tres corones queden simbolitzades a l'escut que l'àguila –Ferran– es-

31. Biblioteca de Catalunya, Ms. 273.

32. L'obra havia estat editada a Basilea el 1470, a Colònia el 1472 i 1481, a Lió el 1480 i 1482 (*Gesamtkatalog*, núm. 3424). La versió castellana no fou editada fins el 1494, a Tolosa.

treny contra el seu pit mentre apareix al cel, entre trons i llamps, el mirall resplendent de la seva intel·ligència que reflecteix la confusió del món –i que dóna el títol de l'obra–. És l'hora de començar a actuar ja com a monarca universal.

El programa que ha de complir com a tal es concreta en dos punts bàsics: 1) administrar justícia contra els poderosos: mestres d'ordes de cavalleria, nobles, governadors, justícies civils i criminals, notaris, llogrers, autoritats municipals i, en especial, eclesiàstics per a establir una societat igualitària, sense privilegis; 2) conquerir Granada i, de manera més vaga, subjugar l'Àfrica i tot el que està anunciat que el monarca universal ha de fer: és a dir, conquerir Jerusalem.

Centrem-nos en el segon punt, que fa referència específica a la permanència de moros al regne de Granada, però també al regne de València: moros, almogàvers, acollerats,³³ tots han de ser destruïts pel monarca universal –rata-penada, vespertilió o encobert– com havia anunciat i, entre d'altres, la famosa profecia difosa per Arnau de Vilanova *Ve mundo*: “cnyfes Yspanie devoret”. L'autor insisteix així en l'origen hispànic del monarca universal amb la missió específica d'acabar amb els moros d'Espanya i aporta, per a refermar-ho, diverses profecies que l'anomenen rei d'Aragó o rei de Castella d'una manera més prolixa que no havia fet Pere Azamar i amb arguments històrics.

La profecia que comença *Initio magnorum dolorum qui erunt in mundo*, anuncia que, “después de los años mill e quatrocientos”, el rei d'Aragó lluitarà contra els turcs que s'han apoderat d'Europa:

“con quatro mill hombres de cavallo e con veynte mill de pié, aparejados contra las naciones bárbaras, las quales de todo en todo destruyrá. Contra los quales el papa dará con indulgencia plenaria la cruzada, y entonces los cristianos todos la recibirán. E irán con gozo fasta el estrecho de Gibraltar. E aquí avrán con los moros, assí en la mar como en la tierra, una gran batalla, tanto grande, que la sangre que se derramará tenyirá'l aygua de la mar por dos millas y media.”

Altres profecies anuncien que serà el rei de Castella, simbolitzat amb un lleó que vencerà els musulmans. Una d'elles, *Leo coronatus obtinebit monarchiam*, afirma:

“quel león coronado obtendrá la monarchia, e darle á Dios que por el nombre del cordero quebrante las gentes inmundas e bestiales.”³⁴

Una altra profecia, *Yspaneus leo*:

“quel león de Spanya, de las cuevas de Ércules saldrá. El qual fasta agora dissimulava que dormía, para, con la virtud del Altíssimo, el passo de Spanya la gente bárbara destruyr e quebrantar...”³⁵

i la profecia *Egredietur filius leonis*, que repararà el món i iniciarà una època de prosperitat:

“E descenderá el Spiritu Santo sobre el Rey de Poniente. E todos los reyes serán obedientes a él. E será convertido todo el mundo a una fe”.

Una revelació atribuïda a sant Francesc precisava que un rey d'Aragó seria també rei de Sicília (Pere “el Gran”, casat amb Constança de Sicília) i iniciaria un llinatge de quatre generacions de reis i que després vindria un rei petit (el rei Ferran).

Però és la famosa profecia *Ve mundo* la que proporciona més precisions i arguments sobre l'actuació del monarca o vespertilió a Espanya. Aporta fonamentalment tres dades: la primera que Espanya, per haver nodrit al seu si la doctrina de Mahoma, serà

33. Almogàvers i acollerats eren el segle XV gairebé sinònims; feia referència als robadors d'homes lliures que venien després com a esclaus. M. T. Ferrer i Mallol, *La frontera amb l'Islam en el segle XIV. Cristians i sarraïns al País Valencià*. Barcelona, CSIC, 1988, pp. 50-51.

34. Alfons de Jaén, *op. cit.* foli 72. Las “gentes inmundas y bestiales”: es refereix als moros.

35. *Eadem*, foli 72v.

castigada i destruïda per guerres civils; segona, que el període de càstig durarà des que el pollí bestial³⁶ compleixi 21 anys fins a l'arribada del Vespertilió. Tercera, que el Vespertilió destruirà les mosques inoportunes d'Espanya que són els moros i després subjugarà Àfrica i els habitants del Nil.³⁷

Per precisar el temps de penitència, Alfons de Jaén recorre a diversos exemples, trets de les Escripures, i constata que aquests sempre aporten el nombre de 4, (40, 400..) i que, per tant, el període de penitència pels pecats del pollí bestial havia de durar quatre generacions (no d'origen sinó de pecat, distingeix, perquè li surtin els comptes) i que la quinta generació corresponia a Ferran "el Catòlic" i a la reina Isabel. El rei Ferran, per tant, ha de ser l'encarregat de dur a terme la seva missió com a vespertilió; és a dir, haurà d'expulsar els moros d'Espanya i destruir la secta mahomètica.

Cal reconèixer que el tractat d'Alfons de Jaén és la quinta essència del massoquisme: tot tipus d'argumentacions al servei de la pròpia destrucció. Als tractats d'altres autors afegeix, a més, la destrucció específica dels moros valencians. Té només algunes reticències a utilitzar el nom d'Encobert difós pel tractat *De la venguda de l'Anticrist* de Joan Alemany. Jaén insisteix que el nom correspon al de *vespertilio* i que el d'Encobert és una novetat confusionària. Potser per a un moro aquest nom era difícil d'acceptar, perquè, a l'Alcorà, una de les azores porta un nom que el recorda ("El embozado" segons traducció de J. Vernet).

Per concloure, podem dir que l'aportació morisca a l'exaltació messiànica dels Reis Catòlics no respon a un pur patriotisme monàrquic, sinó que és, més aviat, l'exponent del drama d'un poble que ha perdut la fe en si mateix i cerca en la monarquia la mera supervivència. És un cas paral·lel al dels jueus conversos, com el cas del metge, ja esmentat, Jeroni Torrella³⁸. Però no era tampoc, és clar, una posició generalitzada. Sabem, per exemple, que els jueus conversos valencians del 1500, arran de la repressió inquisitorial derivada de la descoberta de la sinagoga clandestina de Miquel Vives (oncle de l'humanista Lluís Vives) resaven aquesta contundent oració, que demostra l'odi contra la reina Isabel:

*"Señor, destruye a todos los príncipes de España que así han destruido el tu pueblo de Israel; Señor de nos, vénganos desta Reina maldada de España que ha destruido el tu pueblo (...); que sea quemada a fuego la reina de España, ella y así todos los ministros se quemem de fuego, porque han muerto el tu pueblo"*³⁹.

Però això no priva que una minoria morisca i conversa, ben relacionada, participés, potser al costat dels humanistes, en l'exaltació de la monarquia i, sobretot, de la unitat hispànica i de la seva catolicitat. I no és estrany que aquest tipus de literatura hagi estat utilitzat en èpoques recents de crisi, com a suport de determinades ideologies espanyolistes i catòliques, seguint un mecanisme no massa allunyat del dels comentaristes "profètics" del segle XV.

36. El pollí bestial era identificat amb Pere "el Cruel" de Castella, que matà el seu germà bastard Enric II de Trastámara a Montiel el 1369 i amb Pere "el Cerimoniós" d'Aragó, que matà el seu germanastre l'infant Ferran a Castelló de la Plana el 1363. Aquest paral·lèlisme de pecats dels reis de Castella i Aragó és una novetat d'Alfons de Jaén.

37. La profecia figura en l'obra de Francesc Eiximenis *De cymbalis ecclesie* escrita el 1301 i l'atribueix a Joaquim de Fiore: "Yspania, nutrix maometice pravitatis, reciproca furia laniabitur, nam invicem ipsius regna consurgent; et cum pullus jumentalis tria septena compleverit, multiplicatur ignis vorans bellorum donech Vespertilio snifes Yspanie devoret, caput bestie conterat, monarchiam accipiat, Affricam subiciat et in posterum humiliet Nili abitatores".

38. Jordi Ventura, *Inquisició espanyola i cultura renaixentista al País Valencià*, Edicions Tres i Quatre, València, 1978, pp. 121-122, situa els metges Torroella entre les famílies converses famoses valencianes.

39. Angelina García, *Els Vives: una família de jueus valencians*, Edicions Tres i Quatre, València, 1987, p.89.